PERSÇE

Bir Kral Üç Dil

Yazı, dilin görünen ortağıdır ve ölü bir dilin anlaşılması ancak deşifre ile mümkündür. Üç dilli yazıtlar, aynı metin farklı dillerde yazıldığından, diller arasında karşılaştırma yapılmasına olanak sağlar. Üç dili deşifre etmek, yalnız bir dili deşifre etmekten daha kolaydır. Üç dilli Akhaemenid krallık yazıtları, 19. yüzyıl başlarında tüm yazı türlerinin bilinmemesine rağmen çivi yazısının deşifresinde çok önemli bir rol oynamıştır.

Dr. Gian Pietro BASELLO *"L'Orientale" University of Naples*



Kralî kahramanın bir canavarla mücadelesi. Üzerinde "Ben kral Kserkses " yazan mührün çizimi. (Kaptan 2002, s. 157, no. 9)

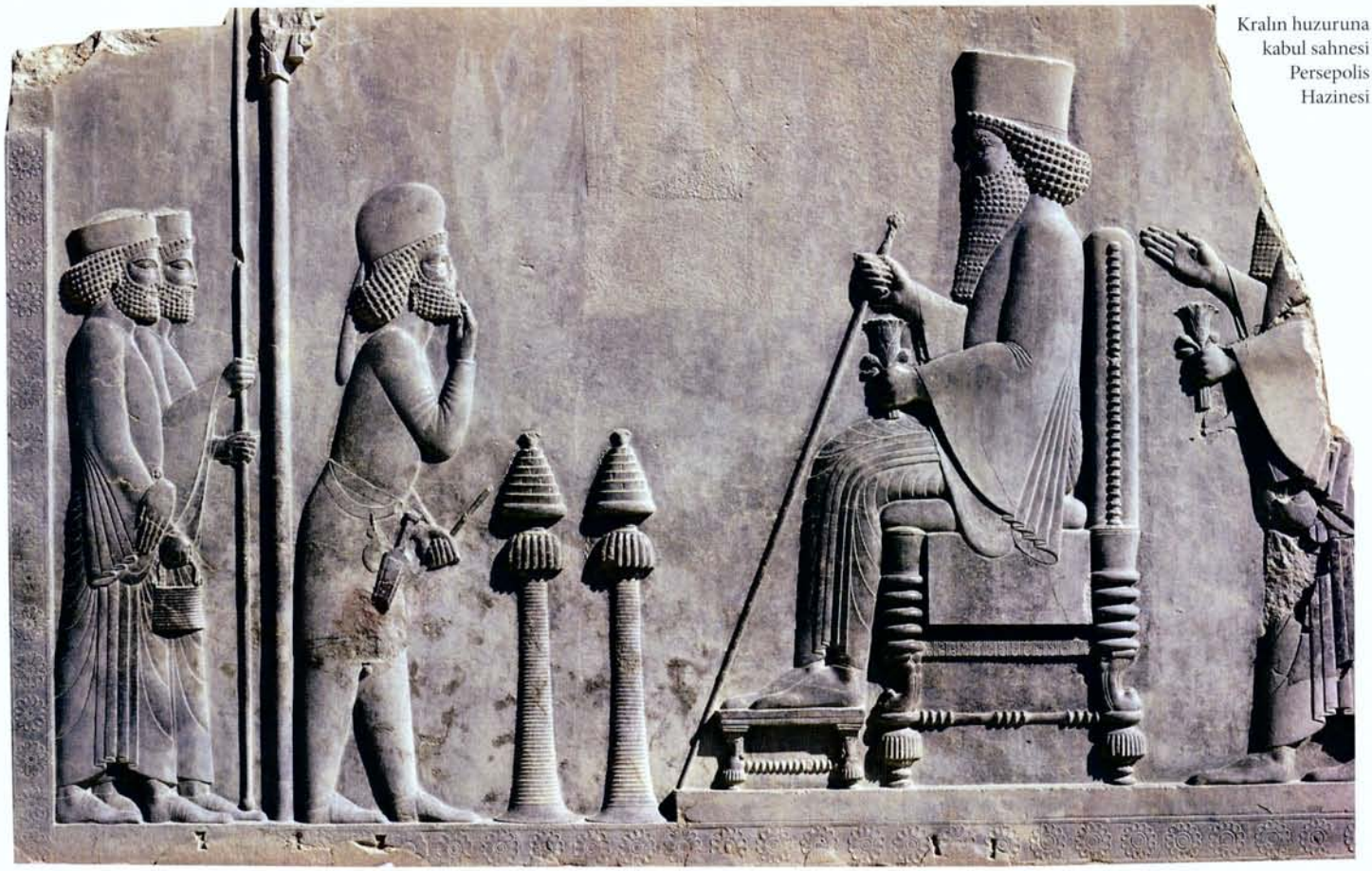

Kralın huzuruna kabul sahnesi Persepolis Hazinesi

Bilinen en uzun Persçe yazıt, Kuzey Mezopotamya'yı Hamedan'a bağlayan yol üzerinde bulunan Bisitun'daki sarp kayalıklar üzerinde yer alan üç dilli yazıttır. Bisitun, Pers hükümdarlığı topraklarından uzaktadır ve burada önemli bir savaşın yaşandığı bilinmektedir. Elvend Dağı veya Van'daki yazıtlar gibi, Bisitun anıtı da kralın böylesine uzak bir noktadaki politik varlığına işaret etmektedir.

Bir zamanlar birçok ülkeye hükmeden ve sözlerinin üç dilde yazılmasını isteyen bir kral vardı. Darius adındaki bu kral, MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında Akhaemenid Krallığı'nı yönetiyordu (MÖ 521-486). Bu tip üç dilli yazıtların ilk olarak Darius tarafından mı yoksa ondan önce gelen Büyük Kyros (MÖ 559-530) tarafından mı istendiği akademisyenler arasında anlaşmazlığa yol açtı. Aslına bakılırsa, Güney İran'daki (Fars bölgesi) önemli Akhaemenid anıtsal yapı komplekslerinden biri olan Pasargad sarayının kalıntıları ile bu bölgeden çok da uzak olmayan (arabayla 80 km) diğer ünlü kent Persepolis'te, Kyros adına, taş sütun ve kapılar üzerine yazılmış üç dilli kısa yazıtlar bulunmuştu. 1961-1963 yılları arasında bölgedeki İngiliz kazılarını yöneten David Stronach gibi akademisyenler, Pasargad yazıtlarının Darius'un isteği üzerine Kyros adına dikildiklerini savunurlar.



Elamca, Eski Persçe ve Babilce metinlerden oluşan Bisitun kaya anıtı

Bu varsayımı bir adım ileriye götürerek, bu yazıtların kralın kendisi tarafından değil de kralın gücünü ve yönetimindeki bölgeleri göstermek ve sözlü ifadelerinin yanında bir de anısını bırakmak amacıyla, idari işlere bakan kişiler veya ideologları tarafından yaptırıldığı söylenebilir. Bununla birlikte tüm bu amaçlar için, Yakın Doğu'nun diğer bölgelerinde ve geçmiş çağlarında olduğu gibi yalnızca bir dil yeterli olabilirdi.



Nakş-ı Rüstem'de bulunan Eski Perşce ve Elamca yazılı I. Darius'a ait mezarın cephesi

Üç dilli uygulamanın en çok göze çarpan istisnalarından bazıları Sümerce ve Akadca olmak üzere iki dilli Eski Akad krallarına (MÖ 3. binyılın ikinci yarısı) ait krallık yazıtlarının Eski Babilce kopyaları (MÖ 2. binyılın ilk yüzyılları) ile Urartu krallarına (MÖ 9-8. yüzyıl) ait bazı Akadca ve Urartuca yazıtlardır.

Üç Dilli Yazıtlar

Batı yönünden hareket eden ve bugün büyük olasılıkla Hamedan (Batı İran) altında gömülü olan antik Med kenti Ekbatana'ya yaklaşan bir gezgin olduğumuzu düşünelim. Elvend Dağı geçidini aştıktan sonra, oldukça etkileyici bir akarsu üzerinde bulunan şelale yakınlarında, üzerinde düzgün bir yüzeye kazınmış iki yazıt olan dev bir kaya parçasıyla karşılaşırız. Yazıtlardan biri I. Darius adına, diğeri ise I. Kserkses (MÖ 486-465) adına yazılmıştır. Bu büyük cilalı dikdörtgen çerçevelerin her birinin içerisinde metnin üç kolon halinde düzenlendiği ve soldan birinci sıradakinin en geniş olduğu anlaşılmaktadır. Metnin bulunduğumuz noktadan okunup okunmadığı merak konusudur. Çiviyazısı işaretleri 6-7 cm boyunda ve ayakla basılan yer tabanının bugünkü seviyesi 4 metre civarındadır (şüphesiz ki bu mesafe geçmişte daha fazlaydı), yani teorik olarak metin okunabilir. Yine de, antik dönemde buradan geçenlerin okuma-yazma bilmediği düşünülmektedir, bugün de dünyada buradaki üç dilden en az birini okuyabilen ve kabaca anlayabilen akademisyen sayısı 100 civarındadır. Buna karşın, yazıtları gören ve muntazam bir şekilde kazınmış işaretlere hayranlıkla bakan hem geçmişteki hem de günümüzdeki gezginler, metnin anlamını merak edecekler ve okuyamadıklarından dolayı, bu tür yazıtların sıradan halk tarafından yazılamayacağı algısını geliştireceklerdir. *Ganjnāmeh* yani 'hazine kitabı' anlamına gelen modern yer isminin burada bulunan yazıtların gizli bir hazineye işaret ettiği inancından ortaya çıkması şans eseri değildir. Okuryazar toplumlarda yaşamamız sebebiyle, bugün, yazının bir statü sembolü olduğunu unuttuk: Kralın bir yazıyı sergilemesi, yazıya sahip olması ve bir yazıyı kendisi yazabiliyor olmanın dışında başkalarına kendi adına yazdırması; aynı bugün nasıl üretildiği konusunda bilgimiz olmadığı halde pahalı bir elektronik cihazla gösteriş yapmaya benzer. Bu nedenle, Darius ve Kserkses'in çağdaşı olan bir kişi, yazının, kralın varlığını ve sahip olduklarını göstermenin bir yolu olduğunu hemen algılayabilirdi, tıpkı bizim, günlük hayatın pek çok yönünde organize ve kontrol eden bir sivil otoritenin varlığını algılayabildiğimiz gibi. Yazı krallık gücünün bir sembolüydü.

Bu durum Türkiye'de, Van Kalesi kayalıklarında bulunan Kserkses yazıtı için daha doğrudur. Yazıt, orta yükseklikteki (ovadan ortalama 20 metre) bir niş içerisine kazınmıştır. Nişe yukarıdan ya da aşağıdan ulaşmak mümkün değildir, öyle ki geçmişte de bu metni okumak kolay değildir. Bugün bile yazıtın son satırları bir çalılığın arkasında kaldığından okunması oldukça güçtür. Aşağıdan bakıldığında, yalnızca kayadaki yüzeyin cilalanmış olduğu ve üzerinde çiviyazısı işaretleri olduğu anlaşılmaktadır.

İlk olarak Friedrich-Eduard Schulz (1799-1829) tarafından kopyalanan yazıt, Elvend yazıtları gibi üç kolona ayrılmıştır. Bugün, metnin Ahura Mazda'ya edilen bir dua ile başladığı ve daha sonra kralın ismi ve unvanlarıyla devam ettiği anlaşılmaktadır. Burada hem tanrı hem de kral 'büyük' şeklinde nitelenmiştir. Latin karakterlerle harfi harfine bir transliterasyon, çevriyazı (antik dönemdeki okunuşlarına uzlaşımsal bir yaklaşım) ve Van yazıtlarının ilk kolonundaki Kserkses'in krallık unvanlarının akıcı bir çevirisi şöyledir:

Ben, Büyük Kral Kserkses, Krallar Kralı, pek çok etnik kökene sahip toprakların kralı, bu büyük ve uzak dünyanın Kralı, Kral Darius'un oğlu, Akhaemenid.

a-d-m : x-š-y-a-r-š-a :	*adam Xšayaršā*	ben Kserkses
x-š-a-y-θ-i-y : v-z-r-k :	*xšāyaθya vazrka,*	kral büyük
x-š-a-y-θ-i-y : x-š-a-y-θ-i-y-a-n-a-m : *xšāyaθya xšāyaθyānām,* kral kralların		

x-š-a-y-θ-i-y :	d-h-y-u-n-a-m :	p-ru-u-v :	z-n-a-n-a-m :
xšāyaθya	*dahyūnām*	*paru*	*zanānām,*
kral	ülkelerin	(sahip olan) pek çok	etnik kökenler

x-š-a-y-θ-i-y :	a-h-y-a-y-a :	b-u-mi-i-y-a :	v-z-r-k-a-y-a :		du-u-r-i-y :	a-p-i-y :
xšāyaθya	*ahyāyā*	*būmiyā*	*vazrkāyā*		*dūrai*	*api,*
kral	burada	Dünya	büyük	(ve)	Uzak	içinde

d-a-r-y-v-h-u-š :	x-š-a-y-θ-i-y-h-y-a :	p-u-ç :
Dārayavahauš	*xšāyaθyahyā*	*puça,*
Darius'un	kral	Oğul

h-x-a-m-n-i-š-i-y :	*Haxāmanišya.*	Akhaemenid.

Van yazıtındaki (XV) Eski Persçe metinde yer alan Kserkses'in krallık unvanları

"Ahura Mazda sayesinde, babam, Kral Darius, pek cok iyilik yaptı, ve buranın kazılmasını emretti; daha sonra, ben buraya bu yazıtın yazılmasını emrettim. Ahura Mazda, tanrılarla birlikte, beni, krallığımın gücünü ve yaptıklarımı korusun".



Van Kalesi yamacındaki yazıt XV

Daha okunabilir bir çevirisi şöyledir:

Ben, büyük kral Kserkses, krallar kralı, pek çok etnik kökene sahip toprakların kralı, bu büyük ve uzak dünyanın kralı, Kral Darius'un oğlu, Akhaemenid. Ahura Mazda için dua ve krallık unvanları, Elvend yazıtlarında görüldüğü gibi, bir tam Akhaemenid yazıtını oluşturabilir. Van yazıtlarında ise iki yeni kısım daha eklenmiştir. Bunlar şöyledir:

Kral Kserkses der ki: "Ahura Mazda sayesinde, babam, Kral Darius, pek çok iyilik yaptı, ve buranın (niş) kazılmasını emretti; daha sonra, ben buraya bu yazıtın yazılmasını emrettim. Ahura Mazda, tanrılarla birlikte, beni, krallığımın gücünü ve yaptıklarımı korusun".

Metni kelimesi kelimesine yorumlamak yanlıştır: Daha önceki kralların yapmadığı bir şeyi yapan kral teması, Mezopotamya krallık yazıtlarında, özellikle Elamca yazıtlarda (büyük çoğunluğu bugün İran'ın güneybatısında yer alan Susa'da bulunanlar) sık rastlanan bir temadır. Yine de yazıt, Kserkses'in, kendisinden önce



Bisitun anıtındaki Eski Persçe metnin 3. sütunundan detay

Van ve Elvend yazıtlarının birbirinden ayrılan üç kolonunun her birinde, farklı bir dilde karşılığı olan farklı bir yazı kullanılmıştır. Üç yazının tümü, çivi yazısı ile yazılmıştır: Her işaret bir veya genelde daha fazla çivi şeklinde baskılar (Latince cuneus) ile oluşturulmuştur.



Persepolis Sur Duvarlarında bulunan Eski Persçe idari tablet (Fort. 1208-101) Fotoğraf: Persepolis Sur Duvarları Arşivi, Oriental Institute, University of Chicago)

gelen kralla olan güçlü bağını vurgular: Darius onun babasıdır ve onun görevleri oğlu tarafından yerine getirilmiştir. Gözlerden uzak bir noktada kazınmış olan bu yazıt, bir meşrulaştırma amacı taşır (Pers bakış açısına göre) ve dolayısıyla, Akhaemenidler tarafından yönetilen uzak ülkelere sembolik bir yolla işaret eder. Meşrulaştırma ayrıca yazıtın uzak noktada olan yer seçimiyle de yapılmıştır: Yazıtın kazındığı kaya bir Urartu gücünün sembolü olarak, yerel halkın gözünde Akhaemenidleri Urartu kralları ile bağdaştırmaktadır. Mirjo Salvini'nin de ortaya koyduğu gibi 'Van kayalıkları Darius ve Kserkses tarafından evrensel krallığın bir sembolü olarak görülmektedir'. Güç mutabakata ihtiyaç duyar ve mutabakat meşrulaştırma ile beslenir. Silahların ve orduların, yanında ve ötesinde, geçmiş, ideoloji tohumlarının ekilebileceği verimli bir topraktır. Yazıtın böylesine ulaşılmaz bir noktada olması, diğer birçok Akhaemenid yazıtında da açıkça belirtilen bir kaygı olan, anı meselesiyle de ilgilidir: 'Bundan böyle bu yazıtı okuyan her kim olursa, onu yaptıklarım hakkında ikna edeyim, bunun bir yalan olduğu düşünülmesin'.

Van ve Elvend yazıtlarının birbirinden ayrılan üç kolonunun her birinde, farklı bir dilde karşılığı olan farklı bir yazı kullanılmıştır. Üç yazının tümü de çivi yazısı olma özelliğini taşır: Her işaret bir ya da genelde daha fazla çivi şeklinde baskılar (Latince *cuneus*) ile oluşturulmuştur.

Urartularda idari işlere bakan kişiler krallık yazıtlarında Akadcayı kullanırken, epizodik biçimde,

Akhaemenid krallık yazıtlarının çoğu sistematik olarak üç dilde yazılacak şekilde planlanmıştır: Persçe, Elamca ve Akadca, genellikle Elvend ve Van yazıtlarında olduğu gibi, dillerin sırasına vurgu yapılacak şekilde (soldan sağa doğru) düzenlenmiştir. İlk iki dil ismi (özel dil isimleri) anadilde konuşanlar (sırasıyla Ari ve Hatemi oldukları düşünülmektedir) tarafından kullanılan isimlerin bilinmemesinden dolayı modern düzenlemelerdir. Bu çok dilli uygulama, Akhaemenid kralları tarafından kullanılmaya (kısa süreli hükümdarlar ve son hükümdar olan III. Darius dışında) devam etmiştir. Ayrıca Orta Pers dönemindeki Sasani krallarının iki dilli ve üç dilli yazıtları ile Nakş-ı Rüstem'deki I. Shapur'a ait yazıtta (MS 3. yüzyıl) kullanılan Partça (bir başka Pers dili) ve Grekçe örneklerinde olduğu gibi, daha geç dönemlerde İran hanedanlıkları tarafından da uygulanmıştır.



Babil'in son kralı Nabonidus'un hükümdarlığında geçen olayların anlatıldığı "Nabonidus Kroniği" isimli tablet Nabonidos kroniğinde Kyros'un zaferinden söz edilir. Tablete göre, Astyages büyük bir orduyla Kyros'la savaşmak için ilerler. Herodotos'un anlatımıyla da uyuşan metne istinaden son muharebe Ekbatana (Hamadan) civarında yapılır. Savaş Med kralının komutanlarının/askerlerinin ihaneti nedeniyle yenilip Kyros'a esir düşmesiyle sonuçlanır:garnizonunu kurdu. Daha sonra kral ve garnizon orada kaldı.
British Museum

Deşifre

Yazı, dilin görünen ortağıdır ve ölü bir dilin anlaşılması ancak deşifre ile mümkündür. Memphis kararnamesinin (Rosetta Taşı) deşifresinde anlaşıldığı gibi, üç dili deşifre etmek, yalnız bir dili deşifre etmekten daha kolaydır. Bu nedenle Akhaemenid krallık yazıtları, 19. yüzyıl başlarında tüm yazı türlerinin bilinmemesine rağmen çivi yazısının deşifresinde çok önemli bir rol oynamıştır. Avrupa'da bilinen ilk çivi yazısı işaretleri, 1621 yılında Persepolis'i ziyaret eden bir Romalı asilzade olan Pietro Della Valle (1586-1652) tarafından kopyalanan Persçe işaretlerdir. Daha sonra tüm yazıtlar Jean Chardin (1643-1713) ve Carsten Niebuhr (1733-1815) tarafından kopyalanmıştır. Persçenin yarı alfabetik olduğu; örneğin her yazı biriminin, genelde ünsüz bir ses birimine karşılık gelmesi, bazen de bir ünlü harfle birlikte yazılması sebebiyle erkenden anlaşılmıştır. Bu sonuca, aynı metnin yazılışında daha az işaret kullanan diğer iki Akhaemenid yazı türüyle karşılaştırma yapılarak varılmıştır. Elamca ve Akadca yazı tipleri, her yazı birimi dilsel olarak tanımlanan bir hece yerine, gereksiz olarak bir ya da iki ses birimini paylaşan bir başka işaretin takip ettiği bir ses birimi grubu ile temsil edilse de, genelde 'hecesel' olarak adlandırılırlar. Persçede böylesine bir fazlalığın bulunmaması, büyük olasılıkla kelimeleri ayırmakta kullanılan özel bir işaretin (çapraz çivi) varlığıyla açıklanır. Bu sistematik uygulama 'hecesel' çivi yazılarında bilinmemektedir.

Deşifreciler özellikle, genelde farklı dillerde bile benzer olan özel isimleri birbirinden ayırmaya odaklanmışlardı. Georg Friedrich Grotefend (1775-1853), Akhaemenid yazıları üzerine 1802 yılında gerçekleştirilen ilk halka açık konferansında, üç ayrı dilde 'Kserkses' kelimesini deşifre etmeye çalışmıştır. Grotefend, Persçedeki 'Kh.sch.h.ê.r.sch.ê' kelimesinin harfi harfine transliterasyonunda, beş işaretin üçünün değerini doğru bilmiştir. Kralın adını bugün kullanılan çeviri sistemlerine göre karşılaştıralım: Persçede *Xšyaršā* (x-š-y-a-r-š-a), Elamcada *Ikšerša, Akadcada Ḫišiʾarša*' (*š* ≈ İngilizce 'sh' ve Almanca 'sch'; *x* ≈ *ḫ* ≈ Almanca 'ch' in 'buch'). Büyük olasılıkla Yunanlılar'ın Ξέρξης (Xérxēs) kelimesini türettikleri *Xšerša* kelimesinin telaffuzuyla yaklaşık olarak aynıdır. Örnek olarak, Grotefend'in de iki yüzyıl önce benzer bir temelde yaptığı gibi, Kserkses isminin Van yazıtındaki üç dilde yazılışları karşılaştırılabilir:

Persçe:	x-	š-	y-	a-	r-	š-	a	:
Elamca:	^{m}	ik-	še-	ir-	iš-	šá		
Akadca:	^{m}	hi-	ši-	ʾ-	ar-	šá-ʾ		



Oxus Hazinesi'nde yer alan altın at arabası modeli Akhaemenid mühür baskılarında kralın bindiği at arabalarıyla benzerlik göstermekte
British Museum

Ortak kelimelerin okunuşu daha zordur: Grotefend 'e.gh.r.é' kelimesini bugün *vazrka* olarak okunan (v-z-r-k; r ≈ *r sesli harfini veren*), 'büyük' anlamına gelen bir sıfat olarak çevirmiştir.

Persçenin deşifresi, Avesta (Zoroastrian (Zerdüşti) kutsal kitaplarındaki dil) ve Modern Farsça (bugün İran'da konuşulan dil) gibi diğer Pers dilleri ile yapılan karşılaştırmalar sayesinde hızlı bir şekilde ilerlemiştir. Pers dilleri, Hint-Avrupa dil ailesinin bir dalı olarak, Latince ve Latince ile alakalı diğer modern dillerle karşılaştırılabilir. Örneğin, Persçedeki *brātar-*, Latince 'frater' ve İngilizce 'brother' ile karşılaştırılır. Ancak her karşılaştırma bu kadar açık ve kolay anlaşılır değildir: Örneğin, Persçe *tacara* kelimesinin, modern Pers dillerindeki akrabaları, kelimenin genel anlamı olan 'saray' ile yalnızca genel hatlarıyla benzerlik gösterir. Deşifre edilen ilk işaret, Oluf Gerhard Tychsen (1734-1815) tarafından 1798 yılında, yaygın bulunan ve kelime ayırıcı olarak kullanılan çapraz çivi olmuştur. Deşifresi en son yapılan işaret ise 1851 yılında Jules Oppert (1825-1905) tarafından çevrilen l işareti olmuştur. Benzer hecesel bağlamlarda bir işaretler grubunun (baba adı) değiştiği, soy bağını belirten söz dizileri, deşifreye büyük katkı sağlamıştır.

Kralî kahramanın iki canavarla mücadelesini gösteren Akhaemenid Dönemine ait damga mühür
Metropolitan Museum



Akhaemenid Krallık Yazıtları

Persçe yazının kökeni oldukça tartışılan bir konudur. Bazı akademisyenlere göre Persçe yazı Darius'un hükümdarlığının başlangıcında ortaya çıkmıştır, buna göre Pasargad'daki yazıtlar Kyros tarafından yazdırılmış olamaz ve metal plakalar üzerindeki Ariaramnes ve Arsames yazıtlarının da sahte olduğu düşünülür. Elamca ve Akadca çivi yazılarında ve ayrıca Aramice harflerde, işaret biçimlerinin bazılarının benzerlerine rastlanmıştır, Giovanni M. D'Erme çivilerin düzenlenmesinde kullanılan bazı biçimsel stillerin MÖ 1. binyılda Elamca çiviyazısının gelişimindeki benzerliklere (örneğin çiviler birbirleriyle kesişmez) dikkat çekmiştir. Yazı sisteminin bakış açısına göre, Pierre Lecoq tarafından 'Akdenizli' (örneğin Miken, Kıbrıslı ve Hitit) modeller önerilmiştir.

Bisitun, Elvend, Van, Suez ve Nakş-ı Rüstem'de bulunan yazıtların ya da Persepolis'teki levhalardakilerin yanı sıra ve birçok kısa üç dilli yazıt, kralın isminden, sahip olduklarını göstermek ve hatırasını kalıcılaştırmak amacıyla bahseder. Bu tip yazıtlar; taş sütunlar üzerinde, gövde veya kaidesinde, pencere, kapı veya niş çerçevelerinde, kapı aralıklarındaki kabartmalarda ve mavi tokmaklar gibi küçük dekoratif/sembolik öğelerde bulunur: Kısacası gereklilikten dolayı, kralın ismi, unvanı ve akrabaları ile bazı durumlarda inşa ettiği yapılar ile ilgili kısa açıklamalar içerir. Akhaemenid kralının isminin yer aldığı diğer bazı yazıtlar; vazo, ağırlık ve mühür gibi objeler üzerinde bulunmuştur.

Persepolis'te bulunan Persçe bir idari tablet

Persepolis'te, Akhaemenid Dönemine tarihlendirilen iki grup Elamca idari metnin keşfi, Elamcanın, Pers İmparatorluğu'nun kalbinde, krallık ideolojilerinin resmi gereklerinin ötesinde, bu dönemde kullanıldığını ve konuşulduğunu gösterir nitelikte olması sebebiyle 1930'larda büyük merak uyandırmıştır. Aramice gibi, yazı türü yalnızca 22 yazı birimi içeren (Akhaemenid Elamcasında kullanılan 130 civarı kelimeye karşılık) ve böylece öğrenmesi ve yazması daha kolay olan bir dilin Yakın Doğu'da oldukça yaygın olduğu bir dönemde böylesine bir durum oldukça şaşırtıcıdır. En geniş grup (ortalama 7000 Elamca tablet), adını bulunduğu yerden alan Persepolis Sur Duvarları Arşivi'dir. Arşiv, kuzey sur duvarlarının olduğu bölümdeki küçük odaların içinde bulunmuştur. Elamca tabletlerin yanı sıra, burada bulunan ortalama 1000 kadar Aramice tablet, Persepolis yönetiminde Aramice kullanımını kanıtlar niteliktedir.

Tabletler, genelde çalışma hizmetlerinin karşılığı olarak ödenen yemek masrafları, tanrılara sunulan bağışlar, idari merkezler arasında ulaşım gibi çeşitli konuları ele alır. Tabletlerin çoğu mektup formundadır. Yayına hazırlanan ikinci tablette bahsi geçen Irtaštuna adındaki kadın, kraliyet ailesindendir ve aynı isim Herodotos tarafından Kyros'un kızlarından biri olan ve Darius ile evlenen Artystone olarak belirtilmiştir. Bu tablette kralın emri açıkça belirtilmiştir.

2006 yılının Haziran ayında, Matthew Stolper (Chicago Üniversitesi), Chicago Üniversitesindeki Doğu Medeniyetleri Enstitüsünde, Persepolis'teki sur duvarlarında bulunan ve kazı kutusunda saklanan 12 adet yayınlanmamış tableti incelemiştir. 1208-101 numaralı tablet ilk bakışta diğerlerinden farklı gözükmese de, daha yakından baktığında, Persepolis'te bulunan tabletlerde kullanılan Elamcadan farklı bir yazı türü olduğunu fark etmiştir. Çok iyi bildiği bu yazı türü Persçedir. Bu tablet, günümüze ulaşan tek Persçe idari metin olmasının yanı sıra kraldan bahsetmeyen ender Persçe belgelerden biri olma özelliğini taşır.



Özenli bir şekilde yazılmış ve yerleştirilmiş olan işaretler, Elamca tabletlerdeki işaret kalabalığından farklı bir görüntü oluşturmuştur. Bu örnekte karşılaştığımız, daha gelişmiş bir Persçe el yazısı türü ya da öğrenilmiş bir uygulama olabilir. Diğer sur duvarı tabletlerinde olduğu gibi tersten mühürlendiği için tabletin yazılış koşullarını anlamak zordur ve içeriği sıradan idari metinlere benzemektedir. Bu tür tabletlerin kaç kişi tarafından okunup yazılabildiği veya standart bir idari süreçte nasıl kullanıldıkları gibi sorular, bu türde idari metinlerin başka örnekleri bulunmadığı sürece çözümsüz kalacaktır.

Pers kıyafetleri giyen iki Magos'un (Ateş Rahipleri) tasvir edildiği Daskyleion yakınlarında bulunan stel parçası
İstanbul Arkeoloji Müzeleri
Ali Konyalı

Anadolu'da Persler

Ksenophon'a göre, Büyük Kyros, pek çok yakın dostunu (*philoi*) Akhaemenidlerin kontrolündeki çeşitli bölgelere satrap olarak gönderdi: Arabistan, Kapadokya, Büyük Frigya, Lidya, İyonya, Karya, Hellespontus Frigyası ve Aiolis. Arabistan dışında, tüm bu bölgeler bugün Türkiye'de yer almaktadır. Kilikya, Kıbrıs ve Paflagonya, Kyros'un Babil'e yaptığı keşif gezisini desteklediklerinden farklı bir uygulamaya hak kazanmışlardı. Buna göre, Pers satrapları tarafından yönetilmeyecek ancak vergi ödeyeceklerdi. Kralın akrabaları ve Pers soyluları, vali ve üst-düzey memur olarak, kontrol edilen bölgelere gönderildiler. Pierre Briant bu durumu 'imparatorluk diasporası' olarak adlandırmıştır.

Örneğin, I. Darius'un 'aynı babadan olan' erkek kardeşi Artaphernes, İskit seferinin ardından I. Darius'un Sardis (bugün Manisa ilindeki Salihli yakınlarında) satrapı (*hyparchos*) olarak atanmıştır. Artaphernes'in Sardis'le olan ilişkisi, Persepolis sur duvarlarında bulunan Elamca idari tablette (MÖ 495) görülmektedir. Aynı adı taşıyan oğlu, Darius'un yeğeni (Datis ile birlikte *stratēgos olarak*), MÖ 490'da Yunanistan'a giden orduyu yönetmiş ve 10 yıl sonra Kserkses'in ordusunda, Lidler ile Misyalıların kumandanı olmuştur.

Aynı temel prensipte bir başka uygulama, çeşitli Persepolis sur duvarı tabletlerinde yer alan ve bir üst düzey memur, büyük olasılıkla Persepolis idaresinin başkanı olarak anlaşılan Parnaka kelimesinde görülür. Mühürlerden biri 'Parnaka'nın mührü, Arshama'nın oğlu' yazıtını içerir. Arshama, eğer Pers soyluları arasında yaygın bir isim olsaydı, Bisitun yazıtındaki (DB §2) soyağacına göre büyük olasılıkla I. Darius'un büyükbabası olacaktır ve böylece Parnaka Darius'un amcası olacaktır. Tukididese göre Pharnakes'in (*Pharnakēs*) oğlu Artabazos, Herodotos'a göre, Persler arasında 'dikkate değer' (logimos) bir kişiydi ve Kserkses tarafından Daskyleion'un satrapı olarak görevlendirilmişti. Artabazos'un babasının Persepolis tabletlerinde yer alan Parnaka olması muhtemeldir. Artabazos'tan sonra yerine oğlu gelerek, Akhaemenid kralları tarafından, hükümdarlığının son dönemlerinde kabul edilen bir hanedanlık kurmuştur.

Anadolu'ya gelen Pers soyluları arasında, aileleri ve ortakları ile gelenlerin sayısı azdır. Bunlar büyük olasılıkla, anayurtlarından uzakta oldukları süre boyunca bizim Persçe olarak adlandırdığımız kendilerine ait dili konuşmaya devam etmişlerdir. Bazı Persçe kelimeler büyük olasılıkla Yunan kelime dağarcığına, bu kişiler aracılığıyla işlevsel alıntılar olarak girmiştir. Buna karşın Van krallık yazıtı ve Daskyleion'da bulunan bazı kısa yazıtlar dışında, Anadolu'da Persçe metin bulunmamıştır.



Taş Kule olarak adlandırılan Foça'daki Pers anıtı © Aykan Özener

Büyük Kyros, pek çok yakın dostunu (philoi) Akhaemenidlerin kontrolündeki çeşitli bölgelere satrap olarak gönderdi. 'İmparatorluk diasporası' Persleri olarak adlandırılan kralın akrabaları ve Pers soyluları, vali ve üst-düzey memur olarak yerleştirildikleri bölgelerde Akhaemenid İmparatorluğu sona erdikten sonra da kalmaya devam etti.



Pers Satraplık merkezi Daskyleion'un havadan görünümü © Kaan İren Daskyleion kazı arşivi

1950'lerde keşfedilen Daskyleion, Bandırma'nın 30 kilometre güneyinde, Ergili kasabası yakınlarında ve Manyas Gölü kıyılarının güneyinde yer alır. Bölgede bulunan anıtsal mimari, mimari kabartmalar ve stellerin yoğunluğu, satraplık merkezi tarafından, halkın ve hammadde kaynaklarının bir arada toplanmasını açıklar niteliktedir. Burada, avuç içi büyüklüğünde ve bir tarafı mühür baskılı birçok bulla bulunmuştur. Devlet yazışmalarında kullanılan papirüsler, bu bullalar ile mühürleniyor, böylece güvenli bir iletişim sağlanıyordu. Arka yüzlerinde papirüs liflerinin bıraktığı izler bulunan 300'den fazla bulla bulunmuştur. Mühür baskılardan, 12 Aramice yazıtlı mühür ile 4 Persçe yazıtlı mührün rekonstrüksiyonu yapılmıştır. Bu mühürlerden biri, bullalardan 146 tanesinde bulunmuştur ve üzerinde Akhaemenid kralı gibi giyinmiş ve bir aslan-grifon ile savaşan kahraman betimlemesi bulunmaktadır. Bu sahnenin benzerleri Persepolis'teki bazı kabartmalarda bulunur. Mühür üzerinde yer alan iki satır Persçe yazıt şöyledir:

a-d-m : x-š-y-/a-r-š-a : XŠ *adam Xšayaršā xšāyaθya*

Ben, Kserkses kral

Transliterasyonu XŠ olarak yapılan işaret 'kral' anlamına gelen Persçe *xšāyaθya*- kelimesini temsil etmektedir. Bu işaret Persçedeki 7 ses biriminden biridir. Kelimenin anlamı 'kral'dır ve büyük olasılıkla yer kazanmak için bu şekilde kullanılmıştır.

Daskyleion mühürlerindeki tüm Persçe yazıtlarda kralın ismi yer alır. Bu 'kralllık isim' mühürleri, kralın ya da merkezi idarenin yönetim gücüyle doğrudan ilişkili bazı belgeleri ya da malları korumak için ihtiyaç duyulan bir tür özel yetkilendirmedir.

Akhaemenid Hanedanlığı sona erdikten sonra Anadolu ve diğer bölgelerde kalan 'imparatorluk diasporası' Perslerinin hikâyesi hala tamamlanmayı beklemektedir. Grekçe Amyzon yazıtı (Karya, bugünkü Aydın ili bölgesi), Makedon kralı III. Philip hükümdarlığının 4. yılında (MÖ 321/320), Bagadates adlı bir kişi ve oğlu Ariaramnes'e vatandaşlık ve vergi muafiyeti vermiştir. Yazıta göre, Bagadates, Artemis Tapınağı'nda ‹neokoros› olarak adaylığa seçilmişti. Bu önemli makamın büyük olasılıkla onun soyundan gelen başka biri için onaylandığı bir yüzyılı aşkın bir süre sonra başka bir yazıt tarafından belgelenmiştir. Bagadates ve Ariaramnes'in Persçeyi anadil olarak konuşup konuşmadıklarını bilmek mümkün olmasa da, kimliklerinin ana bileşeni olan isimleri dilsel olarak Persçedir.

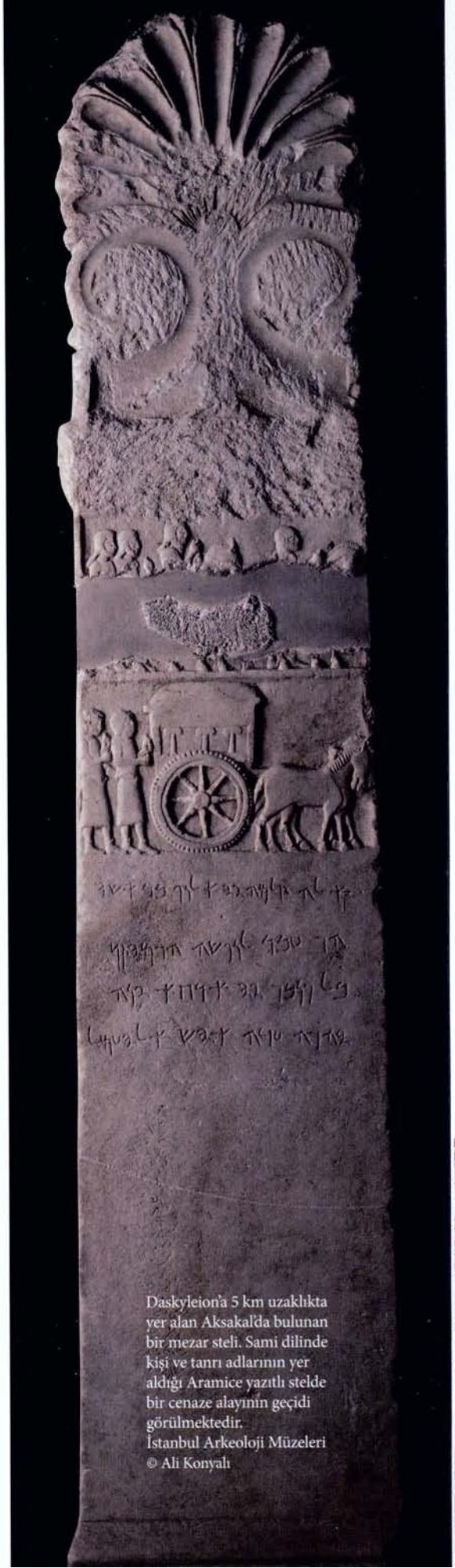

Daskyleion'a 5 km uzaklıkta yer alan Aksakal'da bulunan bir mezar steli. Sami dilinde kişi ve tanrı adlarının yer aldığı Aramice yazıtlı stelde bir cenaze alayının geçidi görülmektedir.
İstanbul Arkeoloji Müzeleri
© Ali Konyalı

Aktüel

Arkeoloji

Kasım - Aralık 2013 / 36 / 11 TL / KKTC 13 TL

ANADOLU'NUN KAYIP DİLLERİ

Tüpraş

ISSN 1307-5756

36

9 771307 575003

YAZININ VE DİLİN KÖKENİ - HİTİTÇE - LUVİCE - FRİGCE - LİKÇE - KARCA - PERSÇE - LİDCE - HURRİCE - URARTUC

Editörden...

Söz Uçar Yazı Kalır

Yıl MS 3150. Bilim adamları eski uygarlıkları araştırmak ve onlara ait izleri bulmak adına arkeolojik bir kazı alanında bulunuyorlar. Uzun süren çabalar sonucunda bulunan uygarlık kalıntıları (!) kazı raporlarına şu şekilde geçiyor: *"Büyük bir yangın tabakasından geriye kalan evde, döneme ait beş adet cep telefonu iki tablet bilgisayar kalıntısı bulundu. Ne yazık ki geçen 1000 yıllık evrede metal oksitlenmesi sonucu tamamen kullanılamaz durumda. Söz konusu cihazın, yaklaşık olarak bin yıl önce binlerce kitabı içine alan dijital kütüphaneler olduğunu düşünüyoruz. Fakat toprak altında geçen 1000 yıllık süreç, bu dijital kütüphaneyi de kullanılamaz hale getirmiş. Dolayısıyla o dönem insanının kullandığı yazıya ve kültüre ulaşamıyoruz."*

Bu satırlar bir bilim kurgu gibi gelse de gerçek olabilir. Dünyamıza bir gök taşı çarpsa. İnsanlık yok olsa, yıllar sonra 'burada acaba eski bir uygarlık var mı?' sorusuna yanıt arayanlar ne bulacaklar? Belki koskoca bir hiç! Oysa bugün, 2013 yılında binlerce yıl önce kilden yapılmış Hitit tabletlerini ya da mermer bloklara yazılmış antik metinleri okuyabiliyor ve o döneme ait hemen hemen her şeyi öğrenebiliyoruz.

Sanayi Devrimi sonrası modern dünyayı tanımlayan en genel geçer kültür, bilişim teknolojisidir. Elektriğe (enerjiye) dayalı bir kültür... Televizyon, radyo, bilgisayar, cep telefonları ve her türlü teknolojik alet, yaşadığımız dünyanın kültürünü temsil etmesine rağmen kalıcı değil. Gelişen dünyada kültür olarak tanımladığımız her şey; gazete, kitap, kütüphane, bilgi ve dokümantasyon dijitalleştikçe, yaşadığımız dünya gelecek binyıllarda tanımlanamaz ve kayıp bir çağ olarak düşünülebilir.

Geçen yıl bir proje hazırlamış, ismini de "Gelecek Bin Yıla Mektuplar" koymuştuk. Proje, günümüz modern dünyasında kullandığımız "genelgeçer" kültür üzerinden bir kalıcılık oluşturmak amacı ile düşünülmüş ve oluşturulmuştu. Kronolojik olarak insanlık tarihi incelendiğinde, tarihin dönemlere bölündüğü görülür: Hitit, Frig, Hellenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı gibi... Dönemler tarihsel anlamda oluşturulurken üç öğeye bakılır: Dönemi oluşturan üretim araçları (taş- metal), kültür- sanat (heykel ya da mimari) ve ekonomik - politik yapı (sikke darbı). Fakat bu üç temayı da tam olarak anlamak için yazınsal kaynaklara ihtiyaç vardır. Kültür ve sanat bazen taşla yapılabilen bir eser, bazen de duvara boyanan bir resim olabilir. Fakat büyük yıkımlar doğadaki her şeyi zamanla yok eder. Maden bozulabilir, tekstil ve ahşap çürüyebilir... Bu nedenle bir uygarlığı anlamanın en iyi yöntemi, o toplumdan bozulmadan kalabilen organik üretim malzemeleridir. En basit örneği ile taşa kazınmış bir yazı kalıcıdır.

Son olarak, elinizdeki sayı, "Anadolu'nun Kayıp Dilleri", aslında kayıptan öte, ölü dilleri anlatıyor. Şansımız bu ölü dillerin büyük bir kısmının çözülmüş olması. Eğer dil yoksa halk da yoktur denebilir. Kaşkalar, İskitler, Trakyalılar, Kimmerler ve daha birçoğu, Anadolu'da uzun süre yaşadılar. Bugün sadece isimleri bilinen bu halklara ilişkin yazılı herhangi bir bilgi olmadığı için onların tarihlerini başka medeniyetlere ait yazılı belgelerden öğreniyoruz. Anadolu, kendisine bir şey bırakmayan uygarlıkları zamanla yok sayıyor ve onlar da zamanla yok oluyor.

İyi okumalar!

MURAT NAĞIŞ

Aktüel Arkeoloji Dergisi

AKTÜEL ARKEOLOJİ BASIN YAYINCILIK TURİZM ORG. LTD. ŞTİ
www.aktuelarkeoloji.com.tr

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Murat NAĞIŞ
muratnagis@aktuelarkeoloji.com.tr

Yayın Koordinatörü Ayşe TATAR
aysetatar@aktuelarkeoloji.com.tr

Editör Mehmet BEZDAN
mbezdan@aktuelarkeoloji.com.tr

Yayın Asistanı Deniz GENCEOLU
denizgenceolu@aktuelarkeoloji.com.tr

Görsel Yönetmen İsmail YILDIZ
grafik@aktuelarkeoloji.com.tr

Fotoğraf Editörü Aykan ÖZENER
fotograf@aktuelarkeoloji.com.tr

Bilişim Danışmanı Ramazan AKTAŞ
internet@aktuelarkeoloji.com.tr

Stajyer Karia KURŞUN

Çeviriler Ayşe TATAR
Deniz GENCEOLU

ARKEOLOJİ TRAVEL
www.aktuelarkeolojitravel.com

Turizm Projeleri
info@aktuelarkeolojitravel.com

ARKEOLOJİ DÜKKANI
www.aktuelarkeolojishop.com

Proje Koordinatörü Ece BİRÇEK
ecebircek@aktuelarkeolojishop.com

AKTÜEL ARKEOLOJİ YAYINLARI
www.aktuelarkeolojiyayinlari.com

Yazınsal ve Görsel Katkıda Bulunanlar
Prof. André Lemaire, Prof. Dr. Bilal Söğüt, Prof. Heiner Eichner, Prof. Ignacio J. Adiego, Prof. Dr. Recai Tekoğlu, Prof. Dr. Savaş Özkan Savaş, Dr. Barbora Machajdíková, Dr. Gian Pietro Basello, Dr. Ilya Yakubovich, Dr. John H.W. Penney, Dr. Mark Weeden, Dr. Mauro Giorgieri, Doç. Dr. Koray Konuk, Yrd. Doç. Dr. Zafer Derin, Kefaeddin Öz, Mehmet Ali Yılmaz, Murat Akman

Akhisar Müzesi, Koç Üniversitesi AnaMed

Kapak Görseli
Yarini Yazıtı, Karkamış Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Yönetim Yeri
Şehit Muhtar Mah. İstiklal Caddesi Bekar Sokak No: 18 Kat: 4
34440 Beyoğlu İstanbul - TÜRKİYE (+90) 212 244 25 02
www.aktuelarkeoloji.com.tr - www.aktuelarkeolojishop.com
info@ aktuelarkeoloji.com.tr

ISSN
1307 5756

Dağıtım
YAYSAT

Basım Yeri
Pasifik Ofset ltd. şti.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi A Blok Kat:2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: (+90) 212 412 17 77
Sertifika No: 12027

Yazıların tüm sorumluluğu yazarlara aittir. Derginin Dili Türkçedir 2 aylık süreli yayınlanır, basın meslek ilkelerine uyar. Tarih, Kültür Sanat Arkeoloji, konularında yayınlanır. Yayın çalışmaları ve yönetim- idari çalışmalar kişilerin gönüllü katılımı ile gerçekleşmektedir. "Aktüel Arkeoloji Dergisi'nin yayın projesi TÜPRAŞ'in desteği ile sürdürülmektedir."

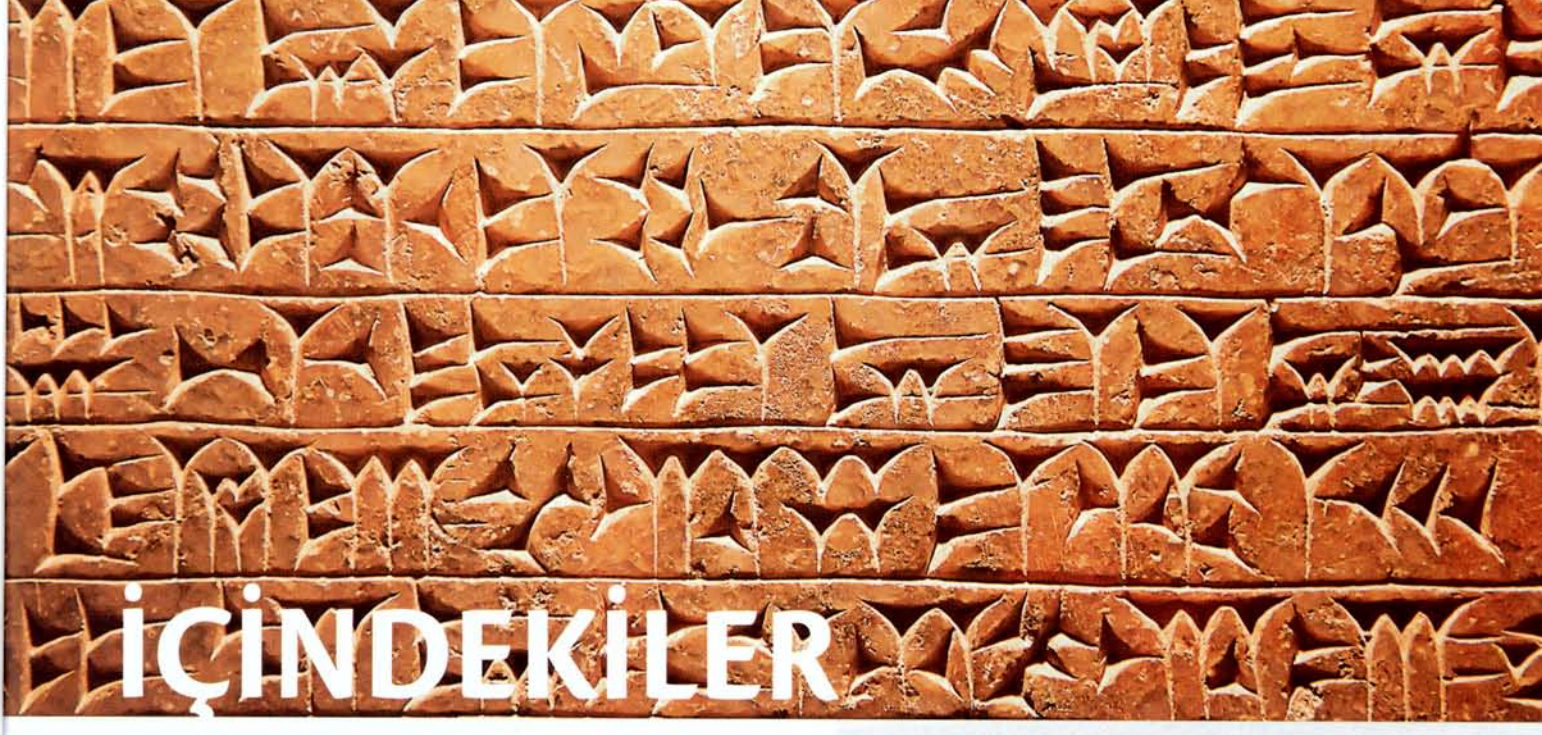

İÇİNDEKİLER

04 HABERLER
Augustus-İmparatorlar Tapınağı Kutsal Alanı
Yeşilova Höyüğü Ziyaretçi Merkezi
Vezirköprü / Oymaağaç Höyük Arkeolojik Eğitim Programı

08 SERGİ
Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi
Robertson Osmanlı Başkentinde: Fotoğrafçı ve Hakkâk

12 MÜZE
Akhisar Müzesi

18 RECAİ TEKOĞLU
Yazının Tarihi ve Anadolu'ya Gelişi

24 RECAİ TEKOĞLU
Anadolu'nun Kayıp Dilleri

36 SAVAŞ ÖZKAN SAVAŞ
Hitit Dili ve Yazısı

54 ILYA YAKUBOVICH
Hitit İmparatorluğu'nda Luvice

62 MARK WEEDEN
Hiyeroglif Luvicesi

72 BARBORA MACHAJDIKOVÀ
Frigce

82 MAURO GIORGIERI
Hurrice ve Urartuca

90 ANDRÉ LEMAIRE
Anadolu'da Sami Dilleri

96 RECAİ TEKOĞLU
Lidya Dili

102 J.H.W. PENNEY
Likçe

114 IGNACIO J. ADIEGO
Karca

124 KORAY KONUK
Sikkelerin Işığında Anadolunun Kayıp Dilleri

132 GIAN PIETRO BASELLO
Persçe: Bir Kral Üç Dil

144 HEINER EICHNER
Sidece